

QOQIO'TDOSHLAR OILASINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Abdurashidova Gulsanam

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Biologiya yo'nalishi
101 - guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15179478>

Annotatsiya: Qoqio'tdoshlar (Lamiaceae) oilasi gullaydigan ikki pallali o'simliklarning eng yirik oilalaridan biri bo'lib, 7000 dan ortiq turi va 230 dan ortiq jinsi mavjud. Ushbu o'simliklar butun dunyoda keng tarqalgan bo'lib, ko'pchiligi dorivor xususiyatlarga ega. Lamiaceae vakillari tarkibida efir moylari, flavonoidlar, alkaloidlar va boshqa biologik faol moddalar mavjud bo'lib, ular antiseptik, yallig'lanishga qarshi, immunitetni mustahkamlovchi va tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada qoqio'tdoshlarning dorivorlik xususiyatlari, kimyoviy tarkibi va tibbiyotda qo'llanilishi ilmiy manbalarga asoslangan holda yoritiladi.

Annotation: The Lamiaceae family is one of the largest families of flowering dicotyledons, with over 7,000 species and over 230 genera. These plants are widely distributed throughout the world, and many of them have medicinal properties. Members of the Lamiaceae family contain essential oils, flavonoids, alkaloids, and other biologically active substances that have antiseptic, anti-inflammatory, immunomodulatory, and sedative effects. This article discusses the medicinal properties, chemical composition, and medical uses of mint based on scientific sources.

Аннотация: Семейство Яснотковые — одно из крупнейших семейств цветковых двудольных растений, насчитывающее более 7000 видов и более 230 родов. Эти растения широко распространены по всему миру, и многие из них обладают лечебными свойствами. Представители яснотковых содержат эфирные масла, флавоноиды, алкалоиды и другие биологически активные вещества, оказывающие антисептическое, противовоспалительное, иммуностимулирующее и успокаивающее действие. В данной статье на основе научных источников освещены лечебные свойства, химический состав и применение в медицине кокиоташа.

Kalit so'zlar: qoqio'tdoshlar, xususiyatlar, dorivor, oila, tarqalish.

Qoqio'tdoshlar (Lamiaceae) oilasi gullaydigan ikki pallali o'simliklarning eng yirik oilalaridan biri bo'lib, 7000 dan ortiq turi va 230 dan ortiq jinsi mavjud. Ushbu o'simliklar butun dunyoda keng tarqalgan bo'lib, ko'pchiligi dorivor xususiyatlarga ega. Lamiaceae vakillari tarkibida efir moylari, flavonoidlar, alkaloidlar va boshqa biologik faol moddalar mavjud bo'lib, ular antiseptik, yallig'lanishga qarshi, immunitetni mustahkamlovchi va tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Qoqio'tdoshlar (Lamiaceae) oilasi – gullaydigan ikki pallali o'simliklar (Magnoliopsida) sinfiga mansub bo'lib, Labiateae nomi bilan ham tanilgan. Bu oila o'simliklar olamining quyidagi tasnifiy birliklariga kiradi:

Domen: Eukariotlar (Eukaryota) – yadroga ega bo'lgan organizmlar.

Sho'ba bo'lim: Gullaydigan o'simliklar (Angiospermae) – urug'lari meva ichida rivojlanadigan o'simliklar.

Sinf: Magnoliopsida – ikki pallali gullaydigan o'simliklar.

Buyurtma: Lamiales – asosan dorivor va aromatik o'simliklarni o'z ichiga olgan buyurtma.

Oila: Qoqio‘tdoshlar (Lamiaceae) – efir moylariga boy, xushbo‘y va dorivor o‘simliklardan tashkil topgan oila.

Tarqalishi va ekologik ahamiyati:

Qoqio‘tdoshlar oilasi vakillari butun dunyoga tarqalgan, ammo ularning eng katta xilma-xilligi O‘rta Yer dengizi mintaqasi, Osiyo, Shimoliy Amerika va Afrika hududlarida kuzatiladi.

Ekologik jihatdan qoqio‘tdoshlar quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Xushbo‘y efir moylari tufayli o‘simliklar changlatuvchilarni jalb qiladi.

Qurg‘oqchilikka chidamli bo‘lib, qattiq iqlimli hududlarda ham o‘sishi mumkin.

Ayrim turlari allelopatiya xususiyatiga ega bo‘lib, boshqa o‘simliklarning o‘sishiga ta‘sir qiladi.

Tuproqni eroziyadan himoya qiladi va ba‘zilari cho‘llanishga qarshi kurashda ishlatiladi.

Morfologik xususiyatlari

Qoqio‘tdoshlar oilasi o‘simliklari o‘ziga xos tashqi ko‘rinishga ega bo‘lib, quyidagi morfologik belgilar bilan ajralib turadi:

Hayotiy shakli: Asosan bir va ko‘p yillik o‘tlar, kamdan-kam hollarda buta, liana va kichik daraxtlar kiradi.

Poya xususiyatlari: To‘rt qirrali (kvadrat kesimli) bo‘lib, bu boshqa o‘simlik oilalaridan asosiy farqli jihatlaridan biridir.

O‘simlikning o‘sinh shakli: tik, ko‘tarilib o‘svuvchi yoki yotuvchi bo‘lishi mumkin.

Yashil va o‘rtacha yog‘ochlangan bo‘lishi mumkin.

Poya sirtida tukchalar bo‘lishi efir moylari ishlab chiqaruvchi hujayralar borligini bildiradi.

Barglari: Qarama-qarshi (decussate) joylashgan, ba‘zan to‘plangan yoki to‘qmoqsimon shaklda bo‘ladi.

Ko‘pincha tukchalar bilan qoplangan bo‘lib, bu efir moylarining ishlab chiqarilishi bilan bog‘liq (Sattorov, 2015).

Barg shakli: oddiy yoki murakkab.

Chetlari: silliq, tishsimon yoki o‘yilgan.

Rangi: yashil, ba‘zan qizg‘ish yoki kulrang tusga ega.

To‘pguli: Eng muhim xususiyati savatcha shaklidagi to‘pgulidir. Savatcha bir yoki bir necha qator o‘rama bargchalar bilan qoplangan bo‘lib, ichida mayda gullar joylashgan. Savatcha bir gulli yoki ko‘p gulli bo‘lishi mumkin.

Gullari: Ikkilamchi simmetriyaga ega (zigomorf, ya‘ni labguldosh) bo‘lib, yuqori va pastki lablardan iborat.

Gulkosachasi: 5 ta birikkan sepaldan tashkil topgan.

Gultoji: 5 ta birikkan barglardan iborat bo‘lib, ikki qismga ajralgan:

Yuqori lab: himoya vazifasini bajaradi.

Pastki lab: changlatuvchilarni jalb qilish uchun moslashgan.

Mevasi: Bir urug‘li doncha bo‘lib, uchmali yoki qoqilar yordamida shamol yoki hayvonlar orqali tarqalishga moslashgan.

O‘zbekistonda qoqio‘tdoshlar oilasining 121 ta turkumga oid 566 ta turi o‘sadi.

Ular xilma-xil ekologik sharoitlarda, jumladan, cho‘llardagi qumlarda, sho‘rxok va gipsli tuproqlarda, adirlardagi mayda chag‘ir toshli, shag‘alli joylarda, buta va daraxtzorlar orasida keng tarqalgan.

Qoqio'tdoshlar oilasiga mansub o'simliklar orasida dorivor xususiyatlarga ega turlar ham mavjud. Masalan, dorivor qoqio't (momaqaymoq) ko'p yillik, sut-shirali o'simlik bo'lib, ildizida inulin to'planadi va ishtaha ochuvchi, ovqat hazm qilishni yaxshilovchi hamda o't haydovchi dori sifatida ishlatiladi.

Qoqio'tdoshlar (Asteraceae) oilasi dunyodagi eng katta o'simlik oilalaridan biri bo'lib, ko'plab dorivor turlarga ega. Quyida ushbu oilaning ba'zi dorivor vakillari haqida ma'lumotlar keltiriladi:

Dorivor qoqio't (momaqaymoq) – *Taraxacum officinale*

Ushbu ko'p yillik o'simlik xalq tabobatida keng qo'llaniladi. Ildizi o'q ildiz bo'lib, kam shoxlangan. Barglari ildizoldi to'pbargdan tashkil topgan, oddiy, lantsetsimon shaklda va patsimon kesik. Gullari savatchaga to'plangan bo'lib, tilla rangli tilsimon gultojiga ega. Dorivor qoqio't ishtaha ochuvchi, ovqat hazm qilishni yaxshilovchi va o't haydovchi xususiyatlarga ega. Shuningdek, o'simlik ildizida inulin moddasi to'planadi, bu esa qandli diabet kasalligida foydali hisoblanadi.

Shuvoq – *Artemisia* turlari

Shuvoq murakkabguldoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'simlik bo'lib, 400 ga yaqin turi ma'lum. O'zbekistonda, asosan, bir yillik shuvoq (*Artemisia annua*), oddiy shuvoq (*Artemisia vulgaris*) va achchiq shuvoq (*Artemisia absinthium*) turlari uchraydi. Shuvoq o'simliklari xalq tabobatida keng qo'llanilib, ovqat hazm qilishni yaxshilash, ishtahani oshirish va antiparazitar vosita sifatida ishlatiladi.

Sachratqi – *Cichorium intybus*

Sachratqi ko'p yillik o't bo'lib, poyasi shoxlanadi va serbarg. Barglari ketma-ket joylashgan, gullari havorang, barg qo'ltig'ida joylashgan. Ildizi o'q ildiz bo'lib, tuproqqa 1,5 metr chuqurlikda kiradi. Ildizida 20% gacha inulin mavjud bo'lib, bu moddani Yevropa mamlakatlarida dorivor ekin sifatida ekiladi. Xalq tabobatida sachratqi o'simligi oftob urganda va sachrama toshmalarni davolashda poyasi qaynatmasi va kulidan foydalaniladi.

Bo'yimadaron – *Achillea millefolium*

Bo'yimadaron ko'p yillik o't bo'lib, ildiz bo'g'zidan bo'g'iz barglari va poyalar o'sib chiqadi. Poyasi bir nechta, yuqori qismi shoxlangan bo'lib, qalqonsimon to'pgullar bilan tugallanadi. Iyunda gullay boshlaydi; mevasi mayda, yassi pistacha, avgustda yetiladi. O'zbekistonda bo'yimadaron turkumining 5 turi uchraydi. Bo'yimadaron adir va qirlar, yo'l yoqalari va o'rmon chekkalarida o'sadi. Tarkibida karotin, K va S vitaminlari, achchiq moddalar bor. Ekstrakti va damlamasi me'da-ichak yarasi kasalliklarini davolash, ishtaha ochish hamda qon to'xtatish uchun ishlatiladi.

Dorivor moychechak – *Matricaria chamomilla*

Dorivor moychechak bir yillik xushbo'y o'simlik bo'lib, bo'yi 50-60 sm gacha yetadi. Ildizi o'q ildiz, kam tarmoqlangan. Poyasi tarmoqlangan, barglari navbatlashib joylashgan, bandsiz, uzunligi 2-5 sm, har biri 2 yoki 3 marta patsimon yorilgan ingichka bo'laklarga bo'lingan. To'pgullari savatchalar, mevasi uzunchoq, qo'ng'iryashil urug'dan iborat. Dorivor moychechak xalq tabobatida yallig'lanishga qarshi, spazmolitik va tinchlantiruvchi vosita sifatida qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Sharobiddinova B.A., Ro'ziqulova Z.Q. "Qoqio'tdoshlar (Asteraceae) oilasi vakillari

tuzilishi." *Ilm-fan va innovatsiya*, 2023.

2. Tojiboyev M.U., Xusanova D.N.Q., Komilova A.K.Q. "Qoqio'tdoshlar (Asteraceae) oilasining ruderal holatda o'suvchi vakillari bilan tanishish." *Formation of Psychology and Pedagogy as Interdisciplinary Sciences*, 2023.

3. Qarshiboyeva N.H., Ma'mirova X. "Botanika darsida qoqio'tdoshlar (Asteraceae) oilasiga mansub o'simliklarni o'qitishda innovatsiyalardan foydalanish." *Журнал естественных наук*, 2021.